

Kürt Cemiyetler

1900'lü yılların başında İstanbul'daki hemen hemen tüm Kürt oluşumlarında Bedirhan ailesi mensuplarının katkıları bulunmaktadır özellikle II. Meşrutiyet döneminde Kürt cemiyetleri kurulmaya başlamıştır.

Kürdistan Azm-i Kavi Cemiyeti:

Kürtler tarafından kurulan ilk cemiyettir. 1900 de Kürdizâde Ahmed Râmiz Bey tarafından İstanbul'da kurulmuştur. Cemiyetin kurucuları şunlardır: Kürdizâde Ahmed Ramiz Bey, Diyarbakırlı Fikri Efendi, Mustafa Hacı Ömer, Molla Ahmed Xasî, Liceli Molla Said, Molla Yusuf Hoşînî ve Gonigli Halife Selim. Cemiyetin kurucuları olan bu yedi isimden dördü Kûrmanc, üçü de Zaza'dır. Bu kişilerin ortak özelliği medrese eğitimi almış âlim olmalarıdır. Cemiyetin başkanı Diyarbakırlı Fikri Efendi, en faal yöneticisi ise Kürdizâde Ahmed Ramiz Bey'dir. Cemiyetin aktif üyelerinden biri de Bediüzzeman Said-i Nursî'dir. Bediüzzeman Said-i Nursî el- Kûrdî' de hayatı boyunca, Kürt cemiyetlerinde aktif olarak yer almış, siyasal, kültürel ve yardım faaliyetleri yürütmüştür. Said-i Nursî'nin doğrudan üye olduğunu bildiğimiz dört Kürt cemiyeti şunlardır. Kürdistan Azm-i Kavî Cemiyeti, Kürt Teâvun ve Terakki Cemiyeti, Kürt Neşr-i Maarifi Cemiyeti ve Kürdistan Teâli Cemiyeti'dir.

Cemiyet, İttihad ve Terakki Cemiyeti'ni kendine yakın görmüş ve İstanbul Hükûmeti'ne karşı muhalif olmuştur. Cemiyet üyeleri aynı zaman da kitap ta yazmıştır. Mesela; Kürdizâde Ahmed Ramiz, Kürtçe kitapların yayınlanmasına öncülük eden bir kişidir ve 1909 yılında İstanbul'da Halîl Hayalî'nin Kûrmanc Kürtçesi'ndeki alfabetini yayımlamıştır. 1910 yılında kurulan ve Kürt çocuklarının gittiği Meşrûtiyet Mektebi'nin müdürlüğünü yapmıştır. Kürdistan Azm-i Kavî Cemiyeti'nin kurucularından biri olan Molla Ahmed Xasî Lice doğumlu olup "Mewlîdê Nebî" (= Peygamber'in Mevlîdi) adlı ölümsüz Kürtçe eseri kaleme alan âlimdir. 1899 yılında, yani cemiyet kurulmadan bir yıl önce Diyarbakır'de yayımlanan bu Kürtçe Mevlîd matbaada yayımlanmış ilk Kürtçe kitaptır. Peygamber Efendimiz (sav)'in doğumunu şiir diliyle anlatan ve Zaza Kürtçesi ile kaleme alınan bu eser, Diyarbakır'deki Litografya Basımevi tarafından 400 âdet basılmıştır. Cemiyeti'nin diğer kurucularından biri olan Gonigli Hâlîfe Selim ise, 1914 tarihinde Seyyîd Ali ile birlikte Bitlis Ayaklanması'na katılan isimlerden biridir.

Kürt Teâvun ve Terakki Cemiyeti

Kürt Teâvun ve Terakki Cemiyeti, (Kürt Dayanışma ve İlerleme Cemiyeti) Sürgünden dönen Kürt âlim ve aydınları tarafından 19 Eylül 1908 tarihinde İstanbul'un Gedikpaşa mahallesinde kurulmuştur. Cemiyet, Kanunu Esasi'ye ve Osmanlılık idealine bağlı bir hayır cemiyetidir. Cemiyetin kurucuları: Şeyh Ubeydullâhzâde Seyyîd Abdulkadîr, Emin Ali Bedirhan Paşa, Ferik Şerif Paşa, Damat Müşir Ahmed Zülkîf Paşa, Babanzâde Zihnî Paşa, Dr. Mehmed Şükrü Sekban, Naim Baban ve Mutkili Halîl Hayalî'dir. Cemiyetin başkanlığına Şeyh Ubeydullâh Nehrî'nin oğlu olan ve abasıyla birlikte Şeyh Ubeydullâh Kıyâmî'na katılan Seyyîd Abdulkadîr ömür boyu başkan seçilmiştir. Seyyîd Abdulkadîr'in bir ilginç özeliği de, Seyyîd Tâhâ ile birlikte I. Dünya Savaşı yıllarında Mısır'ın başkenti Kahire'de kurulan İstihlas-ı Kurdistan Cemiyeti'nin de kurucularındandır.

Cemiyetin programı şöyledir. “Okullar açmak, Kürtler’i idarî ve yargı görevlerine atamak, Kürtçe dilini “resmî dil” olarak kabul ettirmek, Kürdistan’ın muhtelif şehirlerinde üniversiteler açmak, anadilde siyasî gazete ve dergiler çıkarmak, mecliste Kürt temsilcilerinin de sürekli olarak bulunmasını sağlamak ve Kürdistan’da ekonomiyi canlandırmaktır. Cemiyete, sadece İstanbul’da oturan ve Türkçe okuyup yazabilen Kürtler üye olabiliyordu.

Cemiyetin Diyarbakir Şube Başkanlığını Diyarbakir Müftüsü Suphi Efendi yapmıştır. Cemiyet daha sonra Hınıs, Muş, Bitlis, Van, Hakkari, Musul ve Süleymaniye gibi Kürt şehirlerinde de şube açmıştır. Cemiyet, kurulduktan iki ay kadar sonra, 9 Kasım 1908’de “Kürt Teâvun ve Terakki Gazetesi” adıyla bir gazete çıkarmıştır. İstanbul’da basılan bu gazete, Kürdistan şehirlerine de ulaşmıştır. Gazete haftalık olarak yayınlanıyor ve 8 sayfa çıkıyordu. Gazetede Kürt dilinin önemini, konuşulmasını, yazılmasını dile getiren pek çok makale kaleme alınmıştır. Ayrıca Ahmed-i Xanî (1651 – 1707)’nin “Mem û Zîn” adlı eseri Türkçe’ye çevrilmiştir

Gazetenin yazar kadrosu şu isimlerden oluşuyordu: Süleymaniyeli Tevfik (gazetenin imtiyaz sahibi), Diyarbakirli Ahmed Cemil (gazetenin başyazarı), Bediuzzeman Said-i Nursî el- Kûrdî, Malatyalı Bedri, Babanzâde İsmail Hakkı, Ahmed Şewqî, Hüseyin Paşazâde Süleyman, Seyyîd Abdulkadîr (cemiyetin başkanı), Süleyman Nazif, Hayrîzâde İbrahim Efendi, Süleymaniyeli Seyfullâh, Halîl Hayalî ve Mûhâmmed Tahir Cezerî. Gazete 3 dilde yayın yapıyordu: Kûrmancî Kürtçesi, Soranî Kürtçesi ve Türkçe. Ahmed Şewqî, Süleymaniyeli Tevfik ve Said-i Nursî gibi yazarlar yazılarını hem Kürtçe hem Türkçe kaleme almıştır.

Kürt Teâvun ve Terakkî Cemiyeti, Bediuzzeman Said-i Nursî’nin öngörüsü doğrultusunda Kürtler’in üç büyük aşireti olan Bedirhanî, Şemdînani ve Babanzâde aşiretlerini bir araya getirmeye çalışmıştır. Gazete dokuz ay yayın yapabilmiş ve İttihad ve Terakki Cemiyeti’nin baskısıyla 1912 yılında kapanmıştır.

Kürt Neşr-i Maarifî Cemiyeti (Kürt Eğitimi Yaygınlaştırma Cemiyeti)

İstanbul’da kurulmuştur. Cemiyetin kuruluş tarihi hakkında ihtilâf vardır. Cemiyetin 1910 yılında Meşrûtiyet Mektebi adlı bir okul açmış olmasına bakılırsa cemiyet 1910 da kurulmuş olmalıdır. Cemiyetin kurucular: Bedirhanzâde Emin Ali Bey, Mithat Bey, Kâmil Bey, Bediuzzeman Said-i Nursî el- Kûrdî ve Dr. Abdullah Cevdet’tir

Kürdistan Teşrîk-i Mesaî Cemiyeti (Kürdistan İşbirliği Cemiyeti)

Cemiyetin kuruluş tarihi hakkında ihtilâf vardır. Kimi kaynaklarda 1912, kimi kaynaklarda da 1921 yılında kurulduğu yazılmıştır. Cemiyet 1912 yılında İstanbul’un Caddebostan mahallesinde kuruldu. Cemiyetin kurucusu Palulu Kôr Abdullâh Sadî’dir. Bu cemiyetin en büyük destekçisi Seyyîd Abdulkadîr, genel başkan yardımcısı ise “Serbestî” gazetesinin sahibi Mevlânâzâde Rıfat Bey’dir. Cemiyet hiçbir siyasî faaliyette bulunmayacağı ve siyasî hiçbir fikrin güdümüne girmeyeceğinin beyan etmiştir. Cemiyet pek bir varlık gösterememiş daha sonra “Kürt Talebe Cemiyeti” (Hêvî) ile birleşerek kendini fesh etmiş ve “Kürt İrşâd ve İrtika Cemiyeti”nin kurulmasına katkıda bulunmuştur.

Kürdistan Muhibban Cemiyeti (Kürdistan'ı Sevenler Cemiyeti)

1912 yılında kurulmuştur. Bu cemiyet Amerika'da yaşayan Kürt toplumunun maddi ve mânevi desteğiyle kurulmuştur. Cemiyetin başkanı Molla Hıdır; genel sekreteri, Nuri Dersimi'dir. Filozof Rıza Tefvik de cemiyetin üyesidir.

Kürt Talebe Hevi (Umut) Cemiyeti

Kürt Talebe Hevi Cemiyeti İstanbul'da 1912 yılında hukukçu Kürt öğrenciler tarafından kuruldu. Cemiyeti Ömer Cemil Paşa yönetmiştir. Cemiyetin üyeleri şu isimlerden oluşuyordu: Ömer Cemilpaşa, Kadri Cemilpaşa, Fuad Temo, Cerrâhzâde Zeki, Ekrem Cemilpaşa, Mumduh Selim, Kemal Fevzî, Ziya Vehbî, Kerküklü Necmeddîn Hüseyinî, Babanzâde Azîz, Şefik Arvasî, Müküslü Hamza Bey, Bingöllü Tayyip Ali, Süleymaniyeli Abdulkerîm, Diyarbakirli Salih, Diyarbakirli Abdulkadîr, Asaf Bedirhan, Diyarbakirli Mustafa Reşâd, Mehâbdîli Dr. Mustafa Şevkî, Senendecli Mûhâmmed Mihrî, Dr. Fuad, Hakkariî Şâir Abdurrahîm Rahmî Zapsu, Diyarbakirli Faiz, İhsan Nurî, Palulu Sadî, M. Nuri Dersimî, Cevdet Cemilpaşa ve İbrahim Cemilpaşa'dır.

“Hêvî” cemiyetinin kuruluş amaçları şunlardı:

1 – Kürt öğrencileri tanıştırmak ve birbirleriyle ilişki ve iletişim kurdurmak, aralarında birlik ve kardeşlik sağlamak.

2 – Kürt dili ve edebiyatını düzenleyip kitaplaştırarak gelişmesine çalışmak.

3 – İstanbul'a okumaya gelecek Kürt öğrencilerin mekteblere girişlerinde yol göstericilik yapmak ve onlara her konuda yardımcı olmak.

4 – Zeki, derslerinde başarılı olan ama ekonomik durumu iyi olmayan Kürt öğrencileri hak ettikleri uygun okullarda okutmak.

5 – Kürtler'in ilmî ve içtimaî ilerlemeleri ve gelişmeleri yolunda çaba göstermek, Kürtler arasında münevver insanlar çıkması için gayret etmek.

Kısa sürede basta Erzurum ve Diyarbakır olmak üzere birçok yerde cemiyetin şubeleri kuruldu. Derneğin kurucularından öğrenim görmek üzere İsviçre'ye giden Kadri Cemil, Babanzade Ricai Nüzhet, Dersimli Selim Sabit ve Ekrem Şemsettin Cemil Paşa Kardeşler, 1913 yılında cemiyetin bir şubesini de Lozan'da kurdular. Hêvî” üyeleri, Süleymaniyeli Abdulkerîm Bey'in yönetiminde 1913 yılında “Rojî Kurd” (= Kürt Güneşi) isimli bir dergi çıkarmaya başladı. Türkçe ve Kürtçe olarak yayınlanan bu derginin hükûmet tarafından kapatılması üzerine, bu kez Van'ın Mûks ilçesinden Hamza Bey'in yönetiminde “Hetawê Kûrd (Kürt Günışığı) adlı bir dergi çıkardı. Bu dergi, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla gerçekleşen 1914 Seferberlik ilânı'na kadar yayınına devam etti. Hükûmet tarafından birkaç kez kapatılıp tekrar açılmasına izin verilen “Hêvî” cemiyetinin başkanı Ömer Cemil Paşa tutuklanarak hapse atıldı ve 1922 yılında cemiyet tamamen kapandı.

Kürdistan Teali Cemiyeti, (Kürdistan İlerleme Derneği), (1918–1927

“Osmanlı imparatorluğunun çökmekte olduğunu gören Kürt aydın ve ileri gelenleri bağımsız bir Kürdistan’ın kurulması için bir araya gelerek örgütlendiler. 30 Aralık 1918 'de Dahiliye Nazırlığına verilen bir dilekçe ile Kürdistan Teâli Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurdular. Cemiyet 1918 ve 1921 yılları arasında aktif faaliyetlerde bulunmuştur. 1921 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından alınan bir kararla cemiyetin faaliyetlerine son verilmiştir. Cemiyet üç büyük Kürt aşireti olan Şemdinan, Bedirhan ve Baban Aşiretinden tam destek almıştır. Derneğin başkanı Seyit Abdülkadir’dir.

Kurucuları 1. Başkan: Seyyit Abdülkadir (Semdinan), 2. Bas. Yard: Emin Ali Bedirhan(Botan)(1.Başkan yard.) 3. Bas Yard: Fuad Pasa (Süleymaniye) (2.Başkan yard.) 4. Genel sekreter: Hamdi Pasa 5. Muhasebeci: Seyyit Abdullah(Seyh Abdülkadir’in oğlu 6.Aza: Miralay Halid Bey(Dersim), 7.Aza: Miralay M. Ali Bedirhan Bey (Botan), 8.Aza: M. Emin Bey (Süleymaniye), 9.Aza: Hoca Ali Efendi, 10.Aza: Sefik Ervasi (Van), 11.Aza: Sükrü Baban (Süleymaniye) ,12.Aza: Fuad Baban (Süleymaniye), 13 Aza: Fethullah Efendi ve 14.Aza: Sükrü Mehmed (Bakırmaden).

Cemiyetin yönetim kurulunun büyük bir bölümü tanınmış köklü aile mensupları ve nüfuzlu kimseler oluşurken diğer kısmı ise Osmanlı yönetiminin üst kademelerinde yer alan bürokrat ve askerlerden meydana gelmekteydi. Örneğin“ Seyyid Abdülkadir Ayan üyesiydi. Birinci Reis Vekili Emin Ali Bey, Edirne Adliye müfettişliği görevinde bulunmuştu. İkinci Reis vekili, Ferik Fuat Pasa, Osmanlı ordusunda görev yapmıştı. Genel Sekreter Hamdi Pasa, Erkan-ı Harbiye paşalarından olup, ordudan emekli olmuştu.”

Cemiyet Kurulduktan kısa bir süre sonra “Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da şubeler açmıştır. Diyarbakır, Elazığ, Arapkir, Garzan, Hozat (Dersim) şubeleri bunlar arasındadır. Cemiyetin yayın organı ise Jin dergisidir. 1918 yılının Kasım ayında İstanbul’da yayınlanmaya başlayan ve Kürdistan Teâli Cemiyeti’nin yayın organı haline gelen Jin Dergisi 2 Ekim 1919 yılına kadar 25 sayı çıktı. Kürtçenin Kurmanci ve Soran lehçeleriyle yayınlanmasının yanı sıra Türkçe yazılara da yer veren dergi Müküslü Hamza Bey’in sorumluluğunda yayınlanmıştır.

Kürdistan Teâli Cemiyeti’nin hedefi ise “Kürtlerin genel çıkarlarının gözetilmesi ve ulusal davanın desteklenmesiydi. Cemiyet bu amaca ulaşmak için dergi ve kitapların yayınlanması, okulların açılarak yetişkinlere yönelik eğitimlerin verilmesi gibi çeşitli yöntemleri araç olarak kullanmıştı. Bağımsızlık ve özerklik gibi söylemlerden özenle sakınarak görünüşte sadece toplumsal ve kültürel hedeflerin peşinde olan cemiyetin hiçbir zaman alenen bağımsız bir Kürt devletine yönelik açıklamalar yapmamasına rağmen şüphesiz ki üyelerinin pek çoğunun kafasında Türkiye’den tamamen ayrılıp bağımsız bir Kürt devleti kurmak fikri vardı. Zaman içinde bu doğrultuda faaliyetler yaptılar.

Cemiyetin reisi olan Seyyid Abdülkadir’in örgütün daha kuruluş tarihlerinde Kürtler için otonomi istemiştir. “Çünkü cemiyetin mühründe Türkçe olarak “Kürt Teali Cemiyeti”, Fransızca olarak da “Autonomie du Kurdistan” yazılı idi. Bir başka mühründe ise; yine

Fransızca ve Türkçe olarak, “Comite General de la Ligue”, “Ders Kurdes de Kürdistan” ve “Kurdistan Teâli Cemiyeti Merkezi Umumisi, 1335–1337” yazılı idi

Mondros Mütarekesin'den hemen sonra Osmanlı İmparatorluğu'nun parçalandığı süreç içerisinde Wilson Prensipleri'nden faydalanarak bağımsız bir devlet olma yoluna girmiştir. Kürdistan Teâli Cemiyeti Kürdistan muhtariyeti konusunda Amerikalılarla temas kurarken İngilizlere de derin ve samimi bir itimatla bağlanmıştır. Dernek başkanı Seyyit Abdülkadir ve diğer üyelerin kendi başlarına özerklik ve bağımsızlık vb. konularda İngiliz devlet yetkilileri ile görüşmeler yapmış ve İngiliz Muhipler Cemiyeti gibi siyasal derneklerle de kendi ideolojik tutumu bakımından yakınlık kurmuştur. Bu durum İstanbul Hükümetini rahatsız etti. 22 Aralık 1918 tarihinde Hürriyet ve İtilaf Fırkası ve Kürdistan Teali Cemiyeti arasında bir mutabakat metni imzalandı. Cemiyet Milli Mücadele'ye karşıydı. Kürdistan Teâli Cemiyeti “Vilayât-ı Sarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti” ile birleşmeyi reddetmiş ve kendi yolunu çizdiğini ilan etmişti.

TBMM açılınca meclisi tanımamış ve bağımsız olma yolunda mücadeleye devam etmiştir. TBMM ne karşı 1920 de Koçgiri İsyanı çıkmıştı. Kürdistan Teâli Cemiyeti tarafından görevlendirilen Nuri Dersimi ve Alişer'in çabalarıyla Sivas-Koçgiri bölgelerinde Ümraniye, Beypınarı, Celalli, Sincan, Hamazımara, Domurca ve Siirt'te birer şube açılmış ve açıkça isyan cemiyet isyanı desteklemiştir. Sivil bir örgüt olarak kurulan cemiyetin silahlı bir mücadeleye destek olmasıyla resmi kuruluş amaçları dışına çıkmıştır.

Bu arada cemiyet kendi içinde ayrılığa düşmüştür. Bir kısmı tam bağımsızlık istemiş bir kısmı otonomiden yana tavır almıştır. Öte yandan Seyyid Abdülkadiri'n bağlı bulunduğu aşiret ile Bedirhanilerin basında bulunduğu Botan birliği arasındaki var olan itibar çekişmesi cemiyet içinde de hissedilir ölçüde rahatsızlık doğurmuştur. TBMM 1921 yılında cemiyetin faaliyet yapmasını yasaklamıştır. Ancak cemiyetin bazı üyeleri 1925 yılında Şeyh Said İsyanına destek olmuş bir kısmı da Hoybun Cemiyetine katılmıştır.¹

---

¹ Zeynep ÇAMSOY, MİLLİ MÜCADELE DÖNEMİ'NDE KÜRDİSTAN TEÂLİ CEMİYETİ(1918–1927) YÜKSEK LİSANS TEZİ, Ankara 2007, s.65- 227.